

УДК 378

І. П. АНОСОВ

доктор педагогічних наук, професор
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

МІСЦЕ ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В ЄДНОСТІ І РІЗНОМАНІТТІ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

У статті розкрито місце педагогічної антропології у єдності й різноманітті антропологічного знання; визначено діалектику природничо-наукової та розумової гносеологічних тенденцій педагогічної антропології; доведено, що педагогічна антропологія є теорією педагогічного знання, науковою основою гуманізації педагогічного процесу.

Ключові слова: антропологія, антропологічне знання, педагогічна антропологія, соціальна антропологія, культурна антропологія, фізична антропологія, філософська антропологія, етологія, гуманізація, рефлексія.

Антропологія як комплексна й складна структурна наука та навчальна дисципліна пройшла значний еволюційний шлях інтеграції й диференціації проблемного й структурного змісту. Відомо, що знання про людину давно накопичувалися людством, але європейська наука тривалий час визнавала своїм основним об'єктом природу, а людину – її елементом. Насамперед, людину вивчали “ззовні”: як частину Космосу, суспільства, природи. Але на сучасному етапі розвитку освіти важливо виходити із знання внутрішньої природи людини (духовного й біологічного) у контексті природи, культури й суспільства. У цій галузі знань уже давно виділяють численні напрями й наукові дисципліни, зв'язок між якими часом ледь помітний або й зовсім відсутній. Таким чином, визначення складових цілісної сфери антропологічного знання та аналіз його самостійних одиниць має важливе значення, чим і пояснюється актуальність теми.

Теоретико-концептуальним основам педагогічної антропології є філософська антропологія з усіма її концепціями й школами, представлена видатними посталями у світовій історії суспільної думки (І. Кант, В. Брезинка, Ю. Хабермас, Д. Дьйої, М. Лангефельд, М. Хайдеггер, М. Шеллер, Л. Фейєрбах, А. Гелен та ін.).

В українській філософсько-суспільній думці проблема антропологічного розуміння людини висвітлена в працях Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича, В. Зеньковського, К. Ушинського та ін. Проблема антропологізму привертає увагу й сучасних українських і російських педагогів (Б. Бім-Бад, В. Зінченко, С. Кузьміна, М. Култаєва, Б. Мещеряков, Н. Радіонова, О. Сухомлинська, Т. Троїцька, М. Холодна та ін.).

Аналіз філософських, психологічних і педагогічних праць, присвячених питанням педагогічної антропології, засвідчив, що історичний аспект цієї проблеми певною мірою знайшов відображення в працях І. П. Аносова,

Б. Бім-Бада, С. Кулікова, О. Огурцова, а теоретико-практичний – у дослідженнях В. Максакової, В. Сластьоніна.

Навчальний курс “Педагогічна антропологія” перебуває на стадії становлення й розвитку. Державний освітній стандарт визначив основні аспекти цього курсу, але їх розкриття нечисленними поки авторами посібників з педагогічної антропології (І. П. Аносов, Б. М. Бім-Бад, І. А. Бирич, В. Б. Куликов, В. І. Максакова, Л. К. Рахлевская, Ю. І. Салов, Ю. С. Тюников) здійснюється, виходячи з власних уявлень і розуміння.

На сьогодні у сфері антропологічного пізнання досить умовно виділяють такі його одиниці, як філософська антропологія, теологічна антропологія, фізична антропологія, соціальна й культурна антропології, педагогічна антропологія. У численних працях науковців кожна сфера антропологічного знання розкривається окремо, але праць, присвячених аналізу педагогічної антропології у єдності і різноманітті антропологічного знання, недостатньо.

Мета статті полягає у розкритті єдності й різноманіття самостійних наукових напрямів у системі людинознавчих наук; з’ясуванні діалектики природничо-наукової та розумової гносеологічних тенденцій педагогічної антропології.

У чому ж суть сучасної антропології? Поняття “антропологія” (грец. *Antropos* – людина і *logos* – слово, поняття, вчення) включає широку галузь пізнання людини і її внутрішнього світу (духовного й біологічного) у контексті природи, культури й суспільства. Відомо, що філософія здавна ставила перед собою й завжди намагалася знайти відповіді на запитання: що таке людина, у чому її сутність і мета життя тощо. До того ж, за часів Людвіга Фейєрбаха (1804–1872) основним принципом філософії визнавався антропологічний. Цей принцип вимагав від філософа пояснень усього, що б він не вивчав, виходячи з сутнісних особливостей людини. Таку вимогу зумовлено тим, що А. Фейєрбах сприймав людину як універсальний і вищий предмет філософії [8, с. 266]. Традиційно філософська антропологія майже не цікавилася вихованням. Але в 60-ті рр. ХХ ст. у Німеччині виникла нова течія, що стала популярною і продуктивною, яка отримала назву “педагогічна антропологія”. Окремо стоять фізична, соціальна й культурна антропології. Фізична антропологія – біологічна дисципліна, яка вивчає походження та еволюцію фізичної організації людини та її рас. Термін “антропологія” у біологічному розумінні вперше зустрічається в назві книги Магнуса Хундта “Антропологія про гідність, природу і якість людини і про елементи, частини й члени людського тіла”. Основні розділи фізичної антропології: морфологія, антропогенез, расознавство, або етнічна антропологія [4, с. 378].

Фізична антропологія у деяких країнах, особливо в США, розвивається в комплексі субдисциплін, які об’єднані в департамент антропології університетів і включають антропологію, лінгвістику, археологію тощо. Фізичні антропологісти все частіше звертаються до даних етології. Поняття

“етологія” на межі XVIII–XIX ст. вживалося тільки стосовно людей “для позначення і пояснення характеру через вивчення жестів”.

Швидкі темпи й величезні обсяги змін у науці, техніці й технологіях стимулюють соціально-економічні зміни, водночас зміни освітні. Змінюється характер праці, її технічний рівень і культура, а отже, й вимоги до працівників. З’являються нові професії, що вимагають вищої кваліфікації й вищого інтелектуального рівня. Нова соціально-економічна ситуація (з огляду також на деструктивні явища – різного роду небезпеки, напруги, невизначеності тощо) потребує нової особистості – творчої, активної, відкритої, експансивної, відповідальної тощо. На підставі цього правомірно зробити висновок, що формування такої особистості, готової до постійних змін, що відбуваються в її оточенні, стає основною проблемою нової освіти, а необхідність переосмислення цих проблем у межах філософії, культури, педагогіки – вимогою для наук, пов’язаних із людиною.

Навчання, що відповідає новій концепції освіти, має стимулювати всебічний розвиток особистості учня, розвивати людину творчу, самостійного суб’єкта насамперед шляхом вивільнення й скеровування його власної активності. Завданням учителя є створення для учнів умов, які б сприяли всебічному й повному розвиткові особистості за допомогою відповідних педагогічних впливів.

Зміни, які відбуваються в оточенні індивіда, вимагають, щоб він був належним чином підготовлений для вправного функціонування у нових умовах дійсності. Традиційна школа з адаптаційним характером навчання не забезпечує такої підготовки, не відповідає вимогам сучасної цивілізації. Модернізований процес навчання у новій школі повинен задовольняти потреби щодо підготовки до життя у нових соціально-економічних і політичних умовах. Взаємозалежність освітньої й соціально-економічної систем спонукає до нового визначення освітніх функцій як функцій креативних і гуманістичних, що готують молодь до змін існуючої дійсності й створення кращої, яка б втілювала у собі гуманістичні цінності.

Адекватний аналіз поведінки індивіда й оптимальне формування його особистості можливі тільки за таких умов: по-перше, це сукупність умов і впливів, які діють на індивіда як стимули, по-друге, сукупність внутрішніх процесів, що опосередковують ці умови і впливи. Отже, умовою успішної праці вчителя є володіння ним глибокими знаннями про людину та її оточення і здатність застосовувати їх у педагогічній практиці. Такі знання дають дисципліни, що займаються проблемами людини й різними аспектами її життя. Сучасний учитель якщо й користується цими знаннями, то має значні труднощі щодо їх інтеграції, яка б забезпечувала створення цілісного образу людини й урахувала багатоаспектність її життя.

У такій ситуації стає зрозумілим, що для сучасної педагогіки певну перспективу створює антропологія, яка в широкому розумінні є загальною наукою про людину в усіх аспектах її життя. Вона трактує людину як інтегральну цілісність, враховуючи при цьому різнобічний вплив на неї з боку

оточення. Так, людина як біосоціокультурна істота створює матеріальні чи інтелектуальні продукти, що є спільним результатом її активності й впливу біосоціосередовища. Основним завданням антропології є вивчення спеціальних дисциплін, які поєднують різні аспекти людинознавства, координують та інтегрують окремі знання про людину.

Пошуки у сфері освітніх реформ, а саме в обґрунтуванні змін в організації, змісті навчання і виховання, у педагогічному світогляді створили умови для інтеграції й диференціації антропологічного знання щодо проблем формування людини.

Найважливішою для освіти в цьому аспекті є педагогічна антропологія. С. Гончаренко в “Українському педагогічному словнику” педагогічну антропологію подає як систему педагогічних поглядів, що ґрунтується на даних наук про людину [3, с. 2–6], наголошуючи на тому, що вперше термін “антропологія педагогічна” запровадив К. Ушинський, який стверджував, що педагогіка, маючи справу з реальною людиною, повинна ґрунтуватися на всебічному її пізнанні. З положенням, що висунув К. Ушинський про необхідність вивчення людини в конкретних життєвих обставинах, пов’язана його ідея про народність освіти, яка полягає в тому, що система освіти повинна враховувати специфічні особливості історії і розвитку цього народу [7, с. 149].

Саме в таких “педагогічних” межах визначають педагогічну антропологію Б. Бім-Бад (педагогічною антропологією є людинознавство, яке служить вихованню і навчанню людей) [2, с. 79] та ін.

На нашу думку, педагогічну антропологію не слід залишати тільки в одній царині, її швидше можна б назвати філософсько-антропологічною, оскільки мова йде не про спеціальну педагогічну теорію, а про визначення філософської антропологічної позиції щодо феномена виховання. Більше того, на її засадах здійснюється спроба створення філософської моделі людини в її конкретному вимірі – бути водночас і тим, кого виховують, і вихователем.

Слушними стосовно цього нам видаються характеристики педагогічної антропології як способу антропологічного обґрунтування освіти [6, с. 4–38] як педагогічно орієнтованої філософської теорії [5, с. 95].

Висновки. Самостійною наукою, визнаною як реальне людинознавство, антропологія стала завдяки Ч. Дарвіну в середині XIX ст., від початку свого існування вона інтегрувала різноманітні науки, що вивчають людину. Єдність і різноманіття антропологічного знання зумовлені специфікою предмета, завдань, функцій кожної галузі антропології. Так, фізична, біологічна (універсальна) антропологія досліджує еволюцію й походження фізичної організації людини; філософська – сутність людини, сенс життя й закономірності буття; психологічна антропологія вивчає внутрішній світ людини, умови розвитку й становлення суб’єктності людини; релігійна є вченням про духовну сутність людини у світлі догматики тієї чи іншої конфесії; міжособистісні стосунки, зв’язки й суспільні відносини є предметом культурної антропології.

У функціональному вимірі педагогічна антропологія є теорією педагогічного знання, науковою основою гуманізації педагогічного процесу, теоретичним обґрунтуванням педагогічних інновацій у вихованні, що необхідно ідентифікувати як теоретико-методологічну основу модернізації освітніх процесів.

Антропологія, що є теоретико-методологічною основою навчання і виховання, становить собою одночасно синкретичну й динамічну людинознавчу науку, що розвивається в межах діалогу між суперечливими поглядами. За певних обставин можна вести мову про принципи додатковості в інтерпретації різними школами однакових процесів, тому антропологія постає як єдність у різноманітті.

Антропологія як наукова дисципліна за півтора століття свого існування виробила значну інтелектуальну традицію: збагатила відповідними методами теоретичну й практичну педагогічну діяльність синтезованими знаннями про розвиток кожної дитини, що містить як процеси, які повторюють еволюцію людини як біологічного виду, так і ті, що характеризують індивідуальну історію саме цієї людини; про онтогенез дитини, що залежить як від механізмів і закономірностей макрокосму, так і від специфічних видових особливостей людини (тому він є процесом екстенсивним і інтенсивним одночасно); про можливості дитини бути активною у фізичному, соціальному, духовному плані; про цілісність і самоцінність, що детермінує своєчасність педагогічної дії, орієнтацію на щастя дитини “тут і зараз”; про недосконалість, недовершеність дитини як біологічної істоти і її сенситивність до виховання і навчання тощо.

Перспективи подальших розробок вбачаємо у аналізі антропологічних розвідок не тільки в межах педагогіки, а й в інших спробах освітньої рефлексії, у якій сформувалася багата традиція.

Список використаної літератури

1. Аносов І. П. Педагогічна антропологія : навч. посіб. / І. П. Аносов. – Київ : Твім інтер, 2005. – 264 с.
2. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология : учеб. пособ. / Б. М. Бим-Бад. – Москва : УРАО, 2002. – 208 с.
3. Гончаренко С. Освітній стандарт Української школи / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Світло. – 1996. – № 2. – С. 2–6.
4. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс ; пер. с фр. В. Иванова. – Москва : ЕКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
5. Максакова В. И. Педагогическая антропология / В. И. Максакова. – Москва : Академия, 2001. – 208 с.
6. Огурцов А. П. Педагогическая антропология: поиски и перспективы / А. П. Огурцов // Человек. – 2002. – № 1. – С. 34–38.
7. Ушинський К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т / К. Д. Ушинський. – Москва : Педагогика, 1990. – Т. 5: Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. – 528 с.
8. Фейербах Л. Избранные философские произведения : в 2 т / Л. Фейербах. – Москва : Полит. Литература, 1995. – Т. 2: Сущность христианства. – 942 с.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2015.

Аносов И. П. Место педагогической антропологии в единстве в многообразии антропологических знаний

В статье определено место педагогической антропологии в единстве и многообразии антропологического знания; определена диалектика естественно-научной и умственной гносеологических тенденций педагогической антропологии; доказано, что педагогическая антропология является теорией педагогического знания, научной основой гуманизации педагогического процесса.

Ключевые слова: антропология, антропологическое знание, педагогическая антропология, социальная антропология, культурная антропология, физическая антропология, философская антропология, этология, гуманизация, рефлексия.

Anosov I. Location Pedagogical Anthropology in Unity in Diversity of Anthropological Knowledge

The author, opening a place of pedagogical anthropology in the unity and diversity anthropological knowledge, determines the dialectics of the natural science and mental gnoseological tendencies of pedagogical anthropology, argues that pedagogical anthropology is the theory of pedagogical knowledge, the scientific basis for the humanization of the pedagogical process.

The author argues that pedagogical anthropology should not be left only in one area of knowledge, it probably could be called a philosophical anthropology, because it is not about the special pedagogical theory and about the definition of philosophical anthropological position regarding the phenomenon of education. The unity and diversity of anthropological knowledge due to the specifics of the subject, tasks, functions of each branch of anthropology. Thus, physical, biological (universal) anthropology studies the origin and evolution of the physical organization of man; philosophical – the nature of man, the meaning of life and patterns of being; psychological anthropology exploring the inner world of man, the conditions of development and formation of personal subjectivity; religious teaching about the spiritual essence of man in the light of the dogma of the particular denomination; interpersonal relationships, communications, and public relations are the subject of cultural anthropology. In the functional dimension of pedagogical anthropology is the theory of pedagogical knowledge, the scientific basis for the humanization of the pedagogical process, the theoretical basis of the pedagogical innovations in education that need to be identified as the theoretical and methodological basis of modernization of educational processes.

Key words: anthropology, anthropological knowledge, pedagogical anthropology, social anthropology, cultural anthropology, physical anthropology, philosophical anthropology, ethology, humanization, reflection.